

Potchefstroom Universiteit
vir Christelike Hoër Onderwys

Vaaldriehoekampus

**DIE VESTIGING EN UITBOUING VAN MUNISIPALE
BESTUUR EN VOORSTEDELIKE ONTWIKKELING IN
VEREENIGING TOT 1992**

Mattheus Willemse
(B.A. Hons., H.O.D.) 2

Verhandeling voorgelê vir die graad Magister Artium in die vakgroep geskiedenis,
Skool vir Basiese Wetenskappe in die Fakulteit Vaaldriehoek van die
Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys

Studieleier: Prof. J.W.N. Tempelhoff

Vanderbijlpark
1999

1999

**OPGEDRA AAN MY VEREENIGING - FAMILIE
EN UITEINDELIK OOK
MY "AGTERGRONDWERKER" ... MARLEEN**

ABSTRACT

The establishment and development of municipal governance and suburban growth of Vereeniging till 1992 have not previously been submitted to scientific research. The aim of this study was therefore to determine which factors led to the foundation, development and expansion of Vereeniging. The town developed because of the discovery of coal in 1878. With the passage of time the character of the town changed. The availability of mineral and water sources enabled Vereeniging to become an ideal central place for the establishment of industries in the secondary production sector. Within a limited period of time, the town turned into a secondary industrial centre and could eventually be referred to as an industrial giant. This could mainly be contributed to the outbreak of the two world wars. Vereeniging was in a position to adhere to the quest for specific war needs. This led to a prolonged tendency of growth.

Economic development decreased after the world wars but reached an all time low during the eighties. Despite this, Vereeniging remained the most important urban centre in the Vaal Triangle. Since the founding of the town in 1892, local government evolved spontaneously. The upgrading of the status of local government took place in accordance with Vereeniging's economic growth. In 1926 Vereeniging already had a town council. By 1992, the centenary year, Vereeniging was classified as a metropolitan area. Future development is based on substantial town planning and economical stimuli.

It was the task of the local government to supply services to the ever growing population. This was done in partnership with the main landowner, actively involved in suburban development, Vereeniging Estates. By the time this process was taking place in 1939, areas consisting of agricultural small holdings had already developed around the urban area, on private initiative. The shortage of land for suburban development became problematic. This resulted in a Vereeniging which developed showing an irregular suburban settlement pattern, due to a lack of planning for the future. During the *apartheid* years Vereeniging almost became a homogenous white town. The relationship between the council and especially the black people, deteriorated rapidly. Vereeniging developed as a model *apartheid* city, an image which would be hard to shed in a new dispensation.

OPSOMMING

Die vestiging en uitbouing van munisipale bestuur en voorstedelike ontwikkeling van Vereeniging tot 1992 was nog nie voorheen wetenskaplik nagevors nie. Dit was daarom die doel van hierdie studie om te bepaal watter faktore tot die stigting, ontwikkeling en ruimtelike uitbreiding van Vereeniging gelei het. Vereeniging het as 'n myndorp weens die ontdekking van steenkool in 1878 ontstaan. Die karakter van die dorp het egter daarna verander. Vereeniging het oor die nodige minerale- en waterbronne beskik om 'n ideale sentrum vir die vestiging van industrieë in die sekondêre bedryfsektor te word. Die dorp het in die bestek van 'n kort tyd tot 'n sekondêre nywerheidsentrum gegroei en uiteindelik 'n sogenaamde nywerheidsreus geword. Dit was veral aan die uitbreek van die twee wêreldoorloë toe te skryf. Vereeniging was in 'n posisie om aan die vraag na spesifieke oorlogsbenodigdhede te voldoen. Dit het 'n tendens van groei meegebring.

Ekonomiese ontwikkeling het sedert die wêreldoorloë geleidelik afgeneem maar teen die tagtigerjare 'n laagtepunt bereik. Vereeniging het nietemin die belangrikste sentrum in die Vaaldriehoek gebly. Sedert dorpsstigting in 1892 het plaaslike regering spontaan ontwikkel. Die uitbouing van plaaslike bestuur het in samehang met die ekonomiese groei geskied. Vereeniging het reeds in 1926 'n volwaardige stadsraad gehad. Teen 1992, eeufeesjaar, het Vereeniging grootstadstatus gekry. Toekomstige ontwikkeling is op deeglike dorpsbeplanning en ekonomiese stimulanse aangewese.

Plaaslike bestuur was met die taak belas om dienste aan die steeds groeiende bevolking te verskaf. Dit was in vennootskap met die vernaamste grondeienaar en hoofrolspeler in voorstedelike ontwikkeling, *Vereeniging Estates*, aangepak. Teen die tyd dat dié proses in 1939 onderneem is, het gebiede met landboukleinhoewes reeds rondom die dorpsgebied op privaatinisiatief ontstaan. Die tekort aan geskikte grond vir voorstedelike ontwikkeling het problematies geword. Uiteindelik het Vereeniging sonder toekomsbeplanning en met 'n onegalige verdigtingspatroon voorstedelik uitgebrei. Vereeniging het gedurende die apartheidsjare feitlik 'n homogene blanke dorp geword. Die verhouding tussen die raad en veral swartmense het deurentyd versleg. Vereeniging het as 'n model apartheidstad ontwikkel - 'n beeld wat lank sou neem om afgeskud te word.

VOORWOORD

Hierdie verhandeling het slegs die lig gesien te danke aan baie aansporing, ondersteuning en leiding. In hierdie opsig was dit veral die verwagting en waardevolle advies van my studieleier, professor J.W.N. Tempelhoff, wat as vernaamste dryfveer gedien het. Vir sy geduld, aktiewe leiding en historiese insig het ek groot waardering en respek. Prof. P.J.J. Prinsloo, wat aanvanklik as studieleier opgetree het, is eweneens dank verskuldig.

My eggenote, Marleen, se onderskraging, volgehoue motivering en insette was deurentyd van groot waarde. Geen dankbetuiging kan werklik vergoed vir sulke onselfsugtige ondersteuning nie. Haar rekenaarvaardigheid en hulp met die tikwerk was veral van waarde.

Vanuit die staanspoor het my ouers 'n lewendige belangstelling in my navorsing en vordering getoon. Baie gevolgtrekkings het hul ontstaan te danke aan gesprekke met hulle asook met my skoonouers. Weens my ouers se medewerking, is 'n paar onderhoude aan my toegestaan waaruit waardevolle inligting verkry is. So was daar die ontmoeting wat met mnr. Skippie Botha gereël is. Alhoewel 'n onderhoud weens gesondheidsredes ongelukkig nie deur hom toegestaan is nie, het mev. Cora Botha, eggenote van oom Skippie, koerantuitknipsels, notas en ander geskrewe dokumente tot my beskikking gestel. Erkenning word ook met dank aan hulle verleen.

Mev. B. Deysel, aanvanklik van Vereeniging se biblioteek en museum en later van die Vaal Teknorama Museum, was van baie groot hulp met die beskikbaarstel van geriewe en materiaal vir navorsing. Sy moet ook, *in memoriam*, vir haar insette betreffende die tema, veral tydens die aanvangsfase van navorsing, erkenning kry. Na die afsterwe van mev. Deysel, het mev. René Pelser, as hoof van die Vaal Teknorama Museum, uit haar pad gegaan om van hulp te wees. Dit is ook nodig om die personeel van dié museum vir hul hulp te bedank.

Personeel in die stadsraadkantore van Vereeniging het ook nooit geskroom om bystand te lewer nie. In die lig hiervan moet die personeel werkzaam in die munisipale argief uitgesonder word. Die welwillendheid van hierdie mense het die taak aansienlik vergemaklik.

Navorsing by die Weermagargief (waar ek tydens my dienspligjaar geplaas is), Transvaalse en Suid-Afrikaanse Argiefbewaarplekke, Standard Bank Argief en Aktekantoor in Pretoria was deurentyd deur flink en professionele hulp gekenmerk. Die personeel van die Ferdinand Postma-Biblioteek, van beide die takke te Potchefstroom en die Vaaldriehoekskampus, was voortdurend bereid om raad, advies en inligting beskikbaar te stel. Sonder hul professionele ondersteuning sou geen verhandeling moontlik gewees het nie. Dieselfde kan ook van die personeel by die Staatsbiblioteek, Unisa, Randse Afrikaanse Universiteit en Universiteit van die Witwatersrand se biblioteke vermeld word.

Vergun my om aan professor P. de Klerk, 'n lektor in Geskiedenis aan die PU vir CHO - Vaaldriehoekskampus, 'n spesiale woord van dank te rig. By uitsondering was dit by hom wat ek, as voorgraadse historikus, die nodige historiese agtergrond, kennis, vaardigheid en insig aangeleer het. Alhoewel die vak nog altyd my belangstelling geprikkel het, is dit die gesaghebbende kennis waarmee hy voorgraads en nagraads klas aangebied het, wat my voortgesette belangstelling in Geskiedenis gestimuleer het.

Die eertydse Transvaalse Onderwysdepartement en later ook die Gauteng Onderwysdepartement, het studieverlof aan my veleen. Daarsonder sou dit nie moontlik gewees het om hierdie werkstuk te voltooi nie. Dit is egter die finansiële ondersteuning van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing se Sentrum vir Wetenskapsontwikkeling (SWO), wat goedgegunstiglik 'n merietebeurs aan my toegestaan het, wat 'n deurslaggewende faktor was waarsonder hierdie verhandeling onmoontlik sou wees. Die administratiewe personeel van die SWO, tans deel van die Nasionale Navorsingstigting (NNS), was deurentyd behulpsaam en vol begrip gewees. Daarvoor word groot waardering uitgespreek.

Mev. Sandra Opperman en mev. Estelle Marais, wat onderskeidelik telkens raad en advies betreffende die taalkundige - en tegniese versorging aangebied het, verdien om vermeld te word.

Ten slotte moet alle eer aan God gegee word sonder wie se beskikking en leiding dit onmoontlik is om wysheid en insig te bekom.

INHOUD

BLADSY

HOOFSTUK 1 :	<i>INLEIDING</i>	1
1.1	Terreinafbakening en interdisiplinêre benadering	1
1.2.	Vorige outeurs oor die tema	3
1.3	Navorsingsmetode	5
1.4	Begrippe en woordskrywings	6
1.5	Topografiese plasing en geografiese kenmerke van Vereeniging	7
1.6	Prehistorie van die omgewing	14
1.7	Die ontdekking van steenkool	19
HOOFSTUK 2 :	<i>DORPSTIGTING EN RUIMTELIKE BENUTTING</i>	
	<i>TOT 1892</i>	23
2.1	Beleggersinvestering en die aanvang van prospekteerdery	23
2.2	Karakter van aanvanklike vestiging rondom die steenkoolvelde	27
2.3	Eerste pogings tot dorpsstigting	29
2.4	Die hervatting van dorpsstigting lei tot proklamering	34
2.5	Ruimtelike ontwikkelingspatrone na dorpsstigting	39
2.6	Aanvanklike bestuurstelsels	41
2.7	'n Vergelyking tussen die dorpsstigtingsproses in die ZAR en dié van Vereeniging	46
HOOFSTUK 3 :	<i>EKONOMIESE EN SOSIALE ONTWIKKELING</i>	
	<i>TOT 1914</i>	57
3.1	Die mynvereniging en die uitbreiding van nywerheidspotensiaal	57
3.2	Die ruimtelike, sosiale - en handelsuitbreiding	70
3.3	Tendense in die bevolkingsvermeerdering	74
3.4	Plaaslike bestuursaanleentheid	76
3.5	Wisselwerking tussen die raad en <i>Vereeniging Estates</i>	91

HOOFSTUK 4 : *NYWERHEIDSGROEI EN DORPSUITBREIDING****TOT 1939 93***

- 4.1 Industrialisasie tussen die wêreldoorloë 93
- 4.2 Vereeniging verkry stadsraadstatus in 1926 102
- 4.3 Die verskaffing van dienste en aanvanklike dorpsuitbreiding 103

HOOFSTUK 5 : *BEHUISINGSPROBLEME EN VOORSTEDELIKE****ONTWIKKELING TOT 1948 119***

- 5.1 Die uitbreiding van die sekondêre nywerheidsektor 119
- 5.2 Behuisings- en grondnood na afloop van die Tweede
Wêreldoorlog 126
- 5.3 Peacehaven, residensiële sowel as industriële voorstad 137
- 5.4 Powerville, industriële voorstad 138
- 5.5 Stigting van Sharpeville en die hervestiging van swartmense 142
- 5.6 Bykomende kleinhoewegebiede en voorstedelike ontwikkeling
op onderverdeelde grondgedeeltes 147

HOOFSTUK 6 : *DIE INVLOED VAN APARTHEID TOT 1960 151*

- 6.1 Politieke invloede op die uitbouing van plaaslike bestuur 151
- 6.2 Voorstedelike ontwikkeling tot voordeel van blankes 158
- 6.3 Vereeniging se posisie in die Vaaldriehoek 167

HOOFSTUK 7 : *ONTWIKKELING VAN DIE NYWERHEIDSREUS****TOT 1992 171***

- 7.1 Ekonomiese ontwikkeling 171
- 7.2 Ruimtelike ontwikkelingstrategieë 177
- 7.3 Die implikasies van politieke tendense op die uitbouing
van munisipale bestuur en die reaksie daarop 179
- 7.4 Klem op veelrassige residensiële voorstedelike ontwikkeling,
1960 - 1980 182

Inhoud (vervolg)**BLADSY**

7.5	Voorstedelike ontwikkeling met 'n nuwe karakter ná 1980	196
7.6	Grootstadstatus in 1992	200

HOOFSTUK 8 :	<i>SLOT EN SAMEVATTING</i>	202
---------------------	---	-----

BRONNE	210
---------------------	-----

LYS VAN FOTO'S

Foto 2.1:	Die eerste pos- en telegraafkantoor van Vereeniging, c.1900.....	40-keersy
Foto 2.2:	Geboue by die eerste spoorwegstasie van Vereeniging....	40-keersy
Foto 2.3:	Die <i>Grand Hotel</i> - eerste hotel in Vereeniging.....	41-keersy
Foto 3.1:	Voortrekkerstraat vanuit die suid-ooste, 'n foto geneem ná Uniewording.....	71-keersy
Foto 3.2:	Aansig op Beaconsfieldlaan soos dit teen 1909 daar uitgesien het.....	71-keersy
Foto 4.1:	Marklaan vanuit Voortrekkerstraat, tussen 1930 en 1940.....	100-keersy
Foto 5.1:	Behuising in Sharpeville (twee foto's).....	143-keersy

LYS VAN GRAFIEKE EN TABELLE

Tabel 3.1:	Bevolkingsgetalle, 1904 - 1991.....	74-keersy
Tabel 4.1:	Die toename in getalle werkers teenoor die groeiende gemiddelde inkomste van USKO tussen 1913 en 1960....	94-keersy
Tabel 4.2:	Die per tonnemaat toename in staalproduksie van USKO vanaf 1913 tot 1960.....	96-keersy
Tabel 5.1:	Voorstedelike uitbreiding van Vereeniging, 1939 - 1989.....	118-keersy
Tabel 7.1:	'n Vergelyking van die getal woonhuise wat tussen 1976 en 1983 in Vereeniging opgerig was ten opsigte van die tendens in die res van Suid-Afrika.....	175-keersy

Inhoud (vervolg)**BLADSY****LYS VAN KAARTE**

Kaart 1.1:	Die ligging van die dorpe van die Vaaldriehoek in Suid-Gauteng en omliggende dorpe en stede.....	7-keersy
Kaart 1.2:	Plaasgrond van Vereeniging Estates ten opsigte van die rivierlope, die steenkoolneerslae en Vereeniging.....	9-keersy
Kaart 1.3:	Die ligging van Vereeniging ten opsigte van die omliggende steenkoolvelde.....	10-keersy
Kaart 2.1:	Ligging van die dorpsgebied van Vereeniging met aangrensende dorpsgronde (meentgrond).....	35-keersy
Kaart 2.2:	Straat- en dorpsplan van Vereeniging.....	38-keersy
Kaart 2.3:	Geografiese en infrastrukturele besonderhede van Vereeniging en omgewing.....	39-keersy
Kaart 2.4:	Dorpe van die ZAR teen 1884.....	46-keersy
Kaart 2.5:	Distrik- en wykindeling in die ZAR teen 1886.....	51-keersy
Kaart 4.1:	Vereeniging soos dit tussen 1932 en 1937 buite die dorpsgebied en die aangrensende dorpsgronde uitgebrei het.....	115-keersy
Kaart 5.1:	Voorstedelike uitbreiding in Vereeniging tot 1987, met aanduidings van voorgenome uitbreidings daarna.....	119-keersy
Kaart 5.2:	Die uitleg van die gedeelte rondom die brandweerstasie waar 'n behuisingsprojek in 1942 onderneem is.....	129-keersy
Kaart 5.3:	Staatsdorp, aangedui tussen die dorpsgebied en Roodstuine.....	130-keersy
Kaart 5.4:	Peacehaven en Powerville, voorstede tot voordeel van industriële vestiging met Peacehaven ook residensieel.....	136-keersy
Kaart 5.5:	Uitleg van die industriële voorstad Powerville.....	137-keersy
Kaart 5.6:	Straatplan van Sharpeville, swart woongebied sedert 1942.....	142-keersy
Kaart 5.7:	Die ligging van Sharpeville ten opsigte van die dorpsgebied en die nywerheidsgebiede van Vereeniging.....	145-keersy
Kaart 5.8:	Die residensiële gebied, Unitaspark, deur kleinhoewes omring.....	147-keersy

Inhoud (vervolg)**BLADSY**

Kaart 6.1:	Homer, noord van Sharpeville en afgesonder deur omliggende landboukleinhoewes.....	158-keersy
Kaart 6.2:	Steelpark, op die munisipale grenslyn met Vanderbijlpark, noordwes en afgesonder van die dorpsgebied geleë.....	159-keersy
Kaart 6.3:	Duncanville, aangrensend tot die dorpsgebied en aangelê vir beide residensiële en industriële benutting.....	161-keersy
Kaart 6.4:	Dickinsonville, wes en verwyder van die dorpsgebied, met Risiville, noord-oos van die dorpsgebied.....	162-keersy
Kaart 6.5:	Arconpark, noord van en aangrensend tot Duncanville.....	163-keersy
Kaart 6.6:	Vereeniging Uitbreiding 2, suid van die dorpsgebied, met Leeuhof, noordwes en aangrensend tot die dorp.....	164-keersy
Kaart 7.1:	Die woonbuurte Roshnee, Dadaville en Roshasia tot voordeel van Asiate, met Rust-ter-Vaal, die aangrensende kleurlingwoongebied.....	183-keersy
Kaart 7.2:	Gedeelte 58 van die plaas Houtkop waarop die voorstad Sonlandpark tot stand gekom het.....	184-keersy
Kaart 7.3:	Die ligging van die voorstede Sonlandpark en Springcol ten opsigte van die dorpsgebied.....	188-keersy
Kaart 7.4:	Duncanville Uitbreiding 1 het die gebied tussen die dorpsgebied en Vereeniging Uitbreiding 1 ingevul.....	189-keersy
Kaart 7.5:	Bedworth Park, tussen die dorpe van die Vaaldriehoek en naby aan Sharpeville geleë.....	191-keersy
Kaart 7.6:	Waldrif, 'n voorstad wat op uitgediende mynbougrond tot stand gekom het.....	193-keersy
Kaart 7.7:	Drie Riviere-Oos, die eksklusiewe voorstad van Vereeniging, op die oostelike munisipale grens.....	194-keersy
Kaart 7.8:	Falcon Ridge, noord van Sonlandpark en omring deur landboukleinhoewes.....	195-keersy
Kaart 7.9:	'n Kaart wat die vernaamste historiese besienswaardighede van Vereeniging aantoon Die Vaal Teknorama Museum word onder andere aangetoon waar Toplokasie eens gevestig was.....	199-keersy